

Lelkészi pályánk útvonalai.

Uraim, Kartársaim!

Szakképzett, előkelő hallgatóságom előtt midőn előadásomat megtartom, mindenekfelett ki kell jelentenem, hogy elhatározásomban túlmerész voltam, midőn egy ilyen továbbképző napnak akadémikus tanszékét — habár csak rövid időre is, — elfoglalni merészkedtem, mert merészség és elég nagy foku elszántság kell ahhoz, hogy lelkész körünk nagyrabecsült elnökének 129. számú, június 15-én kelt, hozzám június 19-én érkezett kétségkívül megtisztelő s igénytelenségemnek szerény tehetségét túlbecsülő kedves levelére igenlő választ adtam.

Az idő rövid volt s jelen előadásomnak fogyatékoságát hadd mentse hát első helyen az idő rövidsége.

* * *

Kartársaim! Valamit cselekszünk, mindig indokolnunk kell, miért tesszük azt? . . . Indokolásunknak jelentőséget ad a cél, amelyért tennünk kell; az alkalom, ahol tennünk kell és az idő, amelyben és amikor tennünk kell. Tehát nemcsak a miért, hanem a hol és a mikor kérdésekkel is kell számolnunk, mert ezek a lelkészi munkamezőnek határt jelző oszlopos kérdései.

Ki a lelkészi pályára, kiemelem, *unitárius* lelkészi pályára lép, annak mindig, minden egyházi, minden vallási tárgykörben ezekkel a kérdésekkel le kell, legalább is le kellene számolnia, mert akkor helyes mérlegelés mellett nagyon sok tévedés, nagyon sok félremagyarázás elherülhető lenne.

A kérdések végrehajtását magamon kell kezdenem ebben a kartársi, ebben a családi összetalálkozásban.

Nos hát, miért is vállaltam én ezt a nehéz, de gyönyörűsége feladatot? Azért, mert kora ifjuságom óta az volt a fel-

fogásom, hogy az oly sok kérdésben önmagára utalt unitárius papnak az ő pályáján előforduló bármily nagy kérdés elől nem szabad kitérnie, igyekeznie kell, hogy annak legjobb tudása és teljes akaraterejével megfeleljen, s ezzel párhuzamosan a legkisebb kérdést is odaadással, elmerüléssel kell kezelnie. Szembe kell néznie a nagy kérdésekkel és nem szabad elsiklania a legparányibb kérdések mellett sem.

Továbbá, mondom a második kérdésre: áron is meg kell szerezni az alkalmat, hogy a közös célnak, a közügynek szolgálatot tehessünk.

S végül, ha a barázdába állottunk, az ekének szarván kell tartanunk a kezünket napfelkeltétől naplementéig. Az idő, a korszak, melyben élünk, a megostromolt jogok, avagy jogfoszlányok között, a kötelességek lelkiismeretes parancsszavával áll elő: Amíg időtök vagyon, cselekedjétek, mert eljő az idő, mikor nem cselekedhettek.

Kötelességet teljesítek én most is, amidőn mint lelkészkarunknak, püspök úr őméltósága után, a legidősebb működő tagja, találkozásunknak ezen jelentőségteljes órájában hallatom szavamat, valamicskét közlök tapasztalataimból, nézeteimből, megfigyeléseimből, észrevételeimből.

Kötelességteljesítem azonban nem robotszerű, hanem a legmélyebb odaadásból fakadó.

* * *

Az kétségtelen, hogy a lelkészi szolgálat folytonos, örökkéartó munkát kíván. Az elméleti nagy előképzés után a gyakorlati élet — igen jól tudjuk — nem évfolyamokat, kurzusokat, tanfolyamokat ír elő, hanem a pályán egy egész életre szétágazó s mégis egy célt szolgáló, kisebb-nagyobb problémákat.

A kezdet, folyamat és bevégzés tételein halad pályánk útvonala. A kezdet és végzés egy-egy parányi pontocska, de a folyamat egy hatalmas mező, a szerves munka nagy mezeje.

Természetes dolog, hogy előttünk, működő lelkésztábor előtt, a kiindulási pont, a kezdet már ismeretes s úgyszólván a hátunk megett van, s mint sarkpont, vagy alapozás képezi állandó figyelmünk tárgyát.

Nekünk a nagy folyamaton, a munkamezőn kell, hogy elterüljön figyelmünk s nekem az lehet feladatom, hogy a tapasztalat igazságait az élet parancs-szava és irányítása mellett fel-

sorakoztassam, mert ez a jelennek követelménye. Az alap a múlt, a tartalom a jelen, melyek a folytonosság szilárd kapcsolataival segítenek előre, mindig csak előre.

Jóllehet, a múlt hátunk mögött van, az — igen természetesen, — nem elveszett, nem leföldelt tartalom, hanem élő szegeletpövekéből egybeállított alap, melyből kiindulunk s amelyhez ottan-ottan visszatérünk, hogy az eljövendő, avagy megjelent nagy kérdések megfejtéséhez világító fényt és éltető erőt újítsunk, frissítsünk szüntelen. Hiszen a jó alapozás, az értékes múlt kincsesház, melyből az odatérő mindig csak jót hozhat elő. A múlt parányi egyéniségünkben, mint lelkészi pályánk egyetemes vonatkozásaiban, nyitott könyv, melyből minél többet olvasunk, mely mellett minél többet időzünk, annál nagyobb sikerrel tudjuk a jobbat a jó fölé helyezni, s még az előfordulható tévedéseket is jóvátenni. A múlt a tapasztalatok halmaza s ezt látnia és értékelnie kell a jelen és jövő idők minden lelkészének, hogy a gyakorlati élet mezején is helytálló munkás lehessen.

* * *

Én a lelkészi pályáról, a parochiális életről kívánok egy pár vonást megrögzíteni ez alkalommal, nem oktatói, nem tanítói irányzattal, hanem a lelki kapcsolat közössége szerint.

Mint egyik szerény munkása a lelkészi karnak, sorakoztatom fel pályánkra vonatkozó gondolataimat.

* * *

A lelkészi pályára ma már meglehetősen felkészültséggel jönnek ifjaink s ha a tudományos képzettséggel az elhivatás érzete párhuzamban van, akkor a küzdelmes pályán igazi lelki fegyverzettel indul az új lelkész.

Azt hiszem, nem tévedek, ha azt mondom, hogy igen sok lelkésznél nagyobb a kenyérkereseti szükséglet, mint a hivatás érzete.

A lelkészi pályán az anyagi gondok nagy akadályt képeznek. A lelkészi pályát, a lelkészi állást, amíg nem függetlenítjük az anyagi gondoktól, addig munkamezőnkön teljes siker csak alig-alig remélhetünk. Ez a feltevés nem a testieknek óhajt szolgálatot tenni, hanem igenis a lelki, a szellemi élet függetlenségének.

Ebben a kenyérhajsza és munkanélküliséggel telt szomorú világban csak erős szellemi és értelmi felkészültséggel lehet az

üdv tanát hirdetni s Isten országát szolgálni és terjeszteni. A mi pályánkon a kezdet világitó plánéta kellene, hogy legyen. Erre kellene törekednie egyetemes egyházunk vezetőinek, irányítóinak és egész mindnyájunknak. De különösen erre kell törekednie a pályakezdőknek, hogy szárnyaló lelkük tüze ne lankadjon, hanem építő és elevenítő erővel mindig lángoljon.

A pálya kezdetén az unitárius lelkésznek ereje önmagában, a családban és önzetlen munkásságában van. Önmagát, amint neveltetett az akadémiákon, az erény és erkölcs acélos veretével kell felvérteznie s úgy harcolnia az örök boldogság nagy célja felé.

A munka kezdséhez a bevezetést a templom és a szószék adják meg. Ezekre mindig féltő gonddal kell tekintenie a lelkésznek. Rég eldöntött dolog, hogy a templomi szószékkel a lelkészi hivatás nincs teljesen betöltve. A nemesen egyszerű szertartás pontos és lelkiismeretes teljesítése csak ajánló levél az élet nagy és tartalmas munkájához.

A szószék és templom azonban ne legyen a mesemondások gyártelepe, hanem a valláson át a hitélet szentséges orakuluma, valódi lelki Sion.

A templomi szolgálatot teljesítő lelkész legyen önfegyelmezett mindennek előtt, mert így adja bizonyítékát annak, hogy tud is, akar is hivatásának magaslatán és szolgálatának mélységén élni és cselekedni. Ezzel az önfegyelmeléssel kapcsolja egybe a szent helyet az élet sokoldalúságával. A templomot tartsuk mindig az imádkozás helyének a küszöbén belül és kívül is. Ne tartsa a templomot egyetlen újkori lelkész se közgyűlési teremnek, vagy az egyleti élet műsoros előadói termének, mert ezzel lazulhat a néplélekben az áhítatos érzés.

Nem szabad hát osztanunk azt a bizzar felfogást, hogy a templom csak addig templom, míg benne a vallásos szertartás, az istentisztelet foly. A mai forrongós világban nagyon szükséges, hogy a templom visszanyerje uralkodó nimbuszát, s az életnek minden vonatkozásában a templom elgondolása uralja a lelkeket. A lelkészi pálya kezdetén ennek a gondolatnak kell, hogy átadja magát minden lelkész, s ennek a gondolatnak lobogójával kell, hogy a lelkész a templom küszöbén kívül is kezdje meg és szüntelen folytassa azt az egyházi munkát, melyet jónak, célravezetőnek tartunk úgy az isteni, mint az emberi szolgálatban.

Künn vagyunk hát az életben.

Itt az alapozás tovább folytatandó s mindenek felett arra kell jól figyelni, hogy helyes életirányban haladjon.

Az unitárius lelkésznek kiváltságos jogai sohasem voltak. Állásának, hivatásának jelentőségét saját egyéniségével és elhelyezkedésével önmaga kellett, hogy igazolja.

Túl szabadelvű felfogásaink közé tartozik az a megállapítás, hogy az unitárius lelkész önmagát prédikálja. Valami szorosabb kötöttség, mint amilyenben élünk kötelességeink betöltésénél, feladataink megoldásánál, sohasem lenne ártalmára egyházi ténykedésünknek, hanem annak csak erőt adna.

Az unitárius lelkésznek egyik éltető lelke a család, hová a házassági kötelék vezet.

A papnak a papnéja nagyon emeli és fenntartja a paróchia nimbuszát, ha helyes az alapozás és nagyon rontja, ha elhibázott a házasság s a papné talán nincs tisztában állásával, helyzetével s így hivatásával. A papi pár élete első helyen önmaguk közt kell, hogy összhangzó legyen, már csak azért is, mert ez egymagában is a lelki élet éltető erejével hat kifelé a gyülekezetre, az egyháztársadalmi életre.

Még mindig érdekes a kérdés, mely a nőtlenség, vagy a nős állapot felett foly a papságra nézve.

A nőtlenség mellett érvelők azt mondják, hogy a lelkipásztor csak úgy élhet valóban hivatásának, ha önmagán és a nyáján kívül nincsen másra gondja, s ezt az álláspontot fenntartandónak tartja igen nagy tábor még mindig. A nős állapotot akceptáló sokaság között van, — amint jól tudjuk, — az unitárius egyház, az unitárius felfogás is. Tehát házassági szövetségben élhet az unitárius lelkész.

Itt azt a kérdést vetem fel, jól van-e beállítva a kérdés így, hogy az unitárius lelkész is házassági szövetségben élhet? Szerintem, nincsen. Én ezt a szabályt, ezt a szabadelvű törvényt így állítanám fel: „Az unitárius lelkésznek házassági szövetségben *kell* élnie“. Továbbfűzöm a gondolatot s újabb kérdést teszek fel: Mikor kell, vagy kelljen az unitárius lelkésznek megnősülnie? Ezért a szabadelvűség törvényét odamódosítanám, hogy a paróchiális állás elfoglalásától számított egy éven belül az unitárius lelkésznek meg kell nősie. Erre a családi élet szempontjából a valláserkölcsei élet az alap, az indító ok.

Az unitárius lelkésznek az erkölcsi alapját erősíti, állásá-

nak tekintélyét fokozza s egyházi munkásságának értéket emeli a saját maga családi élete, a papi pár élete, ha az jól állított egybe. Ugyanis a lelkészi párnak a lelki műveltség fokán lehetőleg egy nivón kell állania. Közös szeretet kell lakozzék ő bennük az emberek iránt, bizalomtól áthatott mélységes hit az Istenben. Munkakedvük önzetlenségével kell szolgálniok a szegényügyet, a jótékonyági egyesületeket, az egyházközség és a politikai község minden kulturális ügyét. Ezek csak felvilágosult értelemmel és altruisztikus érzelmekkel lehetségesek. Világos értelem és tiszta érzelem lehetnek zománcos kapcsolatai a lelkésznek és feleségének. Az ilyen összetételből az élet folyamata csak jót hozhat elő s ezáltal bizonyosodik be, hogy hitvesi életet élő pappal nagyon is ékes a gyülekezet. A lelkészi családdal lehet a gyülekezeti családok előtt jó példát mutatni.

A rideg falak közt magános életet élő lelkész úgy áll előtem családi szempontból, mint az az útjelző fa, mely mutatja a különböző irányban haladó utakat, de maga meg nem mozdul, hogy a helyek, a mezők drága kincseit, gyönyörűségeit láthassa, átélhesse s azokat egybegyűjtve, értékeiben növelhesse.

A nőtlenségben élő lelkész nem élheti át azokat a mélyes dolgot, melyek a családi élet szentségében található fel. A nőtlen lelkész nem irányíthat azokkal az élettapasztalatokkal, melyek az édes otthon, a családi hajlék lelki tisztaságából verődnek össze. A lelkészi család — a papi férj és papné feleség — a jó hadvezér kettős vezényszavával így halad a sereg, a gyülekezet élén: előre és utánam!

Ezért kell a paróchiális munkát az unitárius lelkésznek hitvestárssal, feleséggel kezdenie, hogy a fellángolt lelkeknek együttes világossága a pályán végig jelölje a tartalmas irányt, melyen haladnunk kell, nem feledve sohasem, hogy lelkészi pályánk erejének mesés százaléka a családi életben rejlik. Pályánkon ezen dicsőséges mező örökös munkát kíván és követel. Olyan munkát, amelyik nem lankaszt, hanem lelkesít és erősít az élet, a földi élet utolsó állomásáig. Ezért az én felfogásom és kívánalmam, hogy a lelkészi állásba lépők egy éven belül lépjenek házas életre. Ezt így kívánja a paróchia lelki tisztasága és a lelkészi pályának fenköltése.

Egy kis kitérést megengedek magamnak, de ezt engedjék is meg nekem kedves kartársaim is. Soha el nem muló tiszta érzéssel gondolok arra a boldog órára, mikor házasságom első

évében, 1892-ben, feleségemmel mentem felolvasást tartani abba a 30 százalék magyart számláló községbe, hol 1888. évben megkezdtem volt önálló lelkeszi működésemet. (Magyar-szentbenedek, Alsófehér megye.)

Ritka szerencsének tartottam azt az eseményt is, mikor 1898. évben néhai Ferencz József püspök úr engemet főtanácsi prédikátornak nevezett ki és drága feleségemet dr. Boros György jelenlegi püspök úr ugyanakkor a Dávid Ferenc Egylet közgyűlésén felolvasónak kérte fel. Bizonyára az volt a céljuk, hogy egy ilyen unitárius papi párt is mutassanak be unitárius kis világunknak. Ez nem dicsekvés, hanem el nem évülő emlék az öröm és szomorúságban elég változatos életpályámon. Ez az én esetem azonban nem egyedüli, mert ilyen lelkeszpárral hála a jó Istennek, sok paróchián találkoztunk és találkozunk ma is.

Feljegyeztem tehát, hogy a papi család nemcsak életszükséglet, hanem a lélek erejének igazi erőforrása.

* * *

A kis család köréből lelki felkészültséggel átmegyek a nagyobb család, az egyházi, illetve egyházközségi élet mezejére.

Ma a lelkeszi állásunk itt sokkal küzdelmesebb, mint valaha. A háboru vérzivataros tombolása, tudjuk, hogy mindent felforgatott. Normális állapot a lelkekben még nem következett be teljesen.

A falusi hivek egy nagy részének kenyérkereseti forrása már nem a mezők barázdája, hanem a város és a gyár, honnan igen gyakran hoznak haza pap-, vallás- és templomellenes lelki mérgezést. A lelkesznek és a lelkeszi családnak a jó orvos biztos kezével kell a megmérgezett lelkek kigyógyításához kezdenie. Itt az első gyógymódot a családi élettel, a családban lehet és kell megtalálni. Az ilyen családokkal való találkozásban azt kell keresnünk, ami iránt a család érdeklődik, ami iránt érzékeny, s ami által valamely gondolatot meg lehet fogni. Tudnunk kell azt, hogy az Isten szerint való élet kérdésének a gyermeknevelés: az asszony, a feleség, s így a család sorsa a legvonzóbb tárgyai. Ennek a családi sorsnak a béke és a szeretet jegyében való megtárgyalása és a lehető irányítása a fődolog, amihez nagy tapintat és még nagyobb felkészültség kell.

A hivek látogatása természetesen nemcsak az ilyen esetekre, hanem minden irányban kiterjed és kötelező.

A lelkeszi látogatásnak, a lelkeszi kezelésnek több módja van. A családokban való látogatással sohasem szabad szélsőségbe menni. Jóleső a látogatás, tudjuk nagyon jól, ha valami szerencsétlenség fordul elő, vagy pedig olyan fordul elő némi helyeknél, ami az élet örömlapjára írható. Mindkét esetben ügyesen kezelendő az imádkozás és átmenetileg a templomban való együttes imádkozás lényeges kérdése.

Szokásos a legegyszerűbb hiveknél is a vendégeskedés, a „kinálgatás”. Itt nagy vigyázatra van szükség, mert ez egyike azoknak az utaknak, amelyen az emelkedés, vagy esés törvénye lép előtérbe. Körültekintőknek kell lennünk. Az óvatosságig helyes magatartással a lelkeszi nívó fokozódik. A vigyázatlansággal a nívó esik. A lelkeszi fellépésnek, eljárásnak közvetlennek, őszintének és testvériesnek kell lennie. Ha ezt a magatartást el tudja a lelkesz sajátítani, akkor vértézete erős s munkája sikert ígérő, nemes küzdelme győzelmes lesz. Ne érezzék ki a lelkesz magatartásából soha sem annak a pro et contra felszinen tartott kérdésnek még a látszata sem, hogy vajjon a lelkesz van-e a hivekért, vagy a hivek a lelkeszéért, mert ez a szegényes kérdés nagyon is idejét multa. A kölcsönösség kedvéért talán azt mondhatnók, mindaketten egymásért.

A hivek látogatásának, a „Cura pastoralis” szabályai, rendszere, az előképzés, az előkészítés a theológia tananyaga. Én itt csak a gyakorlati élet vonásait hoztam elő, hogy a gondolat gondolatot váltson ki a gondolkozni és cselekedni szerető lelkekben.

* * *

Ide jegyzek egy pár vonást a lelkeszi pályának a polgári, a politikai község ügyeire vonatkozólag is.

Részt kell-e vennie a lelkesznek a politikai község ügyeiben?

Azt hiszem, erre az elhivatás életszükséglete száz percentben adja az igenlő, a helyeslő feleletet. Itt közügyet szolgálunk s ha terünk nyílik, az intézők tanácskozásában nagy szolgálatot tehetünk embertársaink egyetemes ügyeinek szolgálatában. A lelkesz a közügyeknek mindennapi munkása kell, hogy legyen. A közérdek munkálásával munkálja itt is egyháza és hivei érdekeit, a közérdek sértetlensége mellett.

A küzdelem és szolgálat eszközeit itt is meg kell válogatnia.

A polgári község ügyeinél, anyagi kérdések, közigazgatási kérdések, szegény- és egészségügyi-, egyházi- és iskolai kérdések, s az általános jellegű, közművelődési, kulturkérdések merülnek fel. Ha a lelkésznek nem volna alkalma községi, vagy városi bizottságban fejteni ki tevékenységet, ott van a társadalmi élet, amelynek munkálásában fel kell találni a lelkésznek önmagát. Ezt így parancsolja állása és hivatása. Itt inkább, mint bármely helyen, bölcs megfontolással, igazi lelkészi öntudattal kell eljárunk. Anyagi előnyök szolgálatába nem szabad szegődnünk, az elfogultság önző szemüvegét nem szabad használnunk, érvényesülésünket a közügy, a közérdek, a közművelődés hálás mezején kell keresnünk. A jótékony intézményeket egyetemessé kell tennünk, s az egyetemesség jellegében kell tevékenységünknek kidomborodnia. A különböző felekezetekkel bíró helységeekben az unitárius lelkészt kísérő általános figyelem és felfogás mindig helyet biztosít és jogcímet ad nekünk az emberi közügyek eredményes munkájában.

Küldetésünk és elhivatásunk van az egyetemes közügyekben. Küldetésünk a munka s a munkálkodásnak helyes irányban leendő tartása és vezetése. Hivatásunk, hogy jó és hasznos, az építő és elevenítő, az összetartó és egybefoglaló helyeket és intézményeket felkeressük s ezek által is igazoljuk az unitárius lelkészi állásnak szentségét, jogosultságát és szükséges voltát.

A közügyek szolgálatában is vannak sikamlós helyek, melyeket látó szemünkkel, gondolkozó és mérlegelő tekintetünkkel igyekeznünk kell jó előre felfedezni, megismerni, s azután kerülni.

A lelkésznek arra kell a mai sajátságos viszonyok közt vigyáznia, hogy a közügy szolgálatában ne essék személyi kultusz szolgálatába, mert ez roppant hálátlan szerep.

A közügy porondján ma elég gyakran találkozunk az úgynevezett választásokkal, községi, vagy más politikai választással. Különösen a községiéknél fordulhat elő, hogy a népesebb egyházközségeink hivei egymással ellentétes pártállásuak.

Ilyenkor, ha a lelkésznek nem sikerül a különböző érdekeket összeegyeztetnie, leghelyesebb, ha visszavonul, s egyik mellett sem foglal állást, mert „személyt válogatni nem jó”.

Nagyon sikamlós tér a politika, s a politikai küzdelem. Azt mondják, hogy a politikának nincs erkölcs. A lelkésznek

azt kell vallania, hogy az erkölcs nélküli politika nem a mi világunk, s ezért a faji és egyházi érdek légkörében nemes harcot megharcoljuk, de az árral óvatosan úszunk.

Ha így cselekszünk, erőt nyerünk. Ha nem így cselekszünk, erőnk elhagy s minél nagyobb a tévedésünk, annál nagyobb az esésünk.

* * *

Szerény előadásom keretében a pályámhoz tartozó mellékvágányról visszatérek a fővágányra.

Egyházi életünkben igen nagy helyet foglal el az *egyleti élet*. Annyi féle egyletünk van, hogy talán igen sok, hogy más kifejezést ne használjak. Ennek a sok egyletnek kétségkívül nagy jelentősége van, ha a főcél, az egyházépítő munkát nem téveszti szem elől, s ha igyekszik fokozni a vallásos buzgóságot, a templomszeretetet, s a templomba járást. Itt, az egyleti életnél kell ezt az irányt szolgálni, ezt a célt műveltetni a vezetőkkel. Ha itt a vezetők, az egyletek ütő erén tartja a lelkes a kezét, akkor a lelkeszi hivatás betöltésére erős munkatársakat nyer a paróchia. Azért hát, hogy a szerves kapcsolat ne lankadjon, hanem szüntelen erősödjék, igyekeznünk kell minden egyházközségi intézményt, szervezetet, egyletet az egyházközség keblei tanácsán és közgyűlésén keresztül szervezni, ápolni és fenntartani. Gondunk legyen, hogy mindenféle érezze magát az egyházközség tagozatának s így évi működéséről jelentést, anyagi dolgairól számadással tartozik. Ezek a vizsgálószék útján aztán a főhatóság elé terjesztetnek.

Ez az élő függés, ez a láncszemes kapcsolat adhatja vissza hajdani egységét, s az egységben nagy erejét fenntartó és megtartó erejét a mi megcsonkított unitárius magyar egyházunknak. Jól jegyezzük meg, hogy abban az egységesítő nagy munkában a kiindulás a lelkes vállain, lelkiületében, hivatásának teljes átérzésében, az öntudatos szolgálatban van. Ennek elgondolásával, ennek tudatában minden nagyozolás nélkül bizonyosságot kell tennünk arról, hogy az unitárius lelkes az unitárius egyháznak szeglet-köve, alapjának és fennmaradásának első pillére. Az egyleti élet ilyen irányban kívánatos, ilyen irány nélkül céltévesztett s inkább rombol, mint épít, mert kicsinyben a tulságos önállóságot követelő egyleteskedés az államban államot épít, az pedig sohasem volt kívánatos. Az egyleti életben

kell tehát a lelkésznek vigyázónak, okosnak lennie, hogy a jó renddel a belső egység is fennmaradjon.

Most csak haladjunk tovább. A lelkész az egyházközségi életben — nagyon helyesen — központ, a nyáj pásztora, a gyülekezet vezető lelke s egyetemes egyházának folyton küzdő, cselekvő és végrehajtó munkása. Törvények között, a törvényekért él. A lelkésznek sok jog, sok kötelesség adatott. A jogok gyakorlásában, mint a kötelességek betöltésében pályánk elég változatos mezőkre vezet.

Unitárius egyházunk nagy mezejének színén állva győződünk meg arról, hogy az egyházfenntartó elem a közönség, a népegyetem, a hivek összessége. Ez az egyházi fenntartó elem, a mi munkamezőnknek kies magaslata, hol őrállók, munkások vagyunk. Az őrállásban, a munkában, miénk hát a vezérszerep...

Az unitárius lelkésznek a multon felépült jelenben, a szabadelvű fejlődés és haladás útján tovább és tovább kell igyekeznie. Ezért érthető a gondolat, mely a szervezeti törvényeink megújításánál az Unitárius Egyház alkotmányában a lelkészi állás részére még az eddiginél is több helyet, több jogot kíván talán a munka és kötelességteljesítéssel arányban.

Az unitárius lelkész, mint a jó közkatona egykoron, tarsolyában hordozta a hadvezéri pálcát, pallodiumában lelkészi oklevéllel jogcímet nyert a legnagyobb méltóság, a püspöki szék felé. Ennek elgondolásával nem szabad, hogy „pium desiderium“ maradjon az a vágy, hogy a felszentelt lelkész — ki püspökké választható — püspökválasztási joggal is ne birjon.

* * *

Útvonalunk e magas pontjánál megállok s innen vissza és előre tekintve mutatok reá ismétlésszerűen lelkészi pályánk gyönyörű szakaszaira. Ilyenek:

- I. A templom, a szószék, ígehirdetés és imádkozás erejével.
- II. A család, az élőforrásnak balzsamával.
- III. Az egyháztársadalom altruisztikus jellegzetével, egyházközségi élet-erek egybekapcsolásával.
- IV. Az egyetemes társadalmi élet, az általános emberi kultúra és közügy szolgálatának jellegzetével.
- V. Mindent az egyházért, a gyülekezetekért, az emberekért, Istennek dicsőségére, dicsőítésére.

Ezekkel kell élnünk, mozognunk és léteznünk, figyelemmel az evangéliumi jeligére: „Én vagyok, az út, igazság és élet“.

Hogy pályánkon, hol kétségtelenül nemcsak az élet örömvirágai nyílnak, hanem ecetes szivacs és töviskorona is még mindig van, minél kevesebbet tévedhessünk s minél több jót tehessünk: fegyelmezett lélekkel szintén hallgatnunk kell a vezérlő erőnek sugallatát: „Keressétek először Istennek országát és annak igazságát s mindennek megadatnak nektek“ . . .

Végezetre is megköszönve a türelmet, mellyel elhangzott szavaimat kartársaim fogadtak, jelen előadásomat befejezem,

Gvidó Béla,

Diciosânmartin-i unitárius lelkész,
küküllői esperes.

A mának legégetőbb kulturális és theológiai kérdéseiről.

Mélyen tisztelt hallgatóság, kedves Barátaim!

Midőn tisztelettel megvallom, hogy a Lelkészkör elnökének szives felhívását készséggel és örömmel fogadtam el, jelezni kívánom azt is, hogy az itt előadandó kérdések éveken át bontakoztak ki előttem s bár érdemi tárgyalásukban messzefekvőknek látszanak, gyakorlati jelentőségüket illetőleg égető módon érdekelnek mindnyájunkat, sőt a mai egész átalakuló világot.

Igen, a mi átalakuló és kifejlő világunkat; mert jóllehet a közelre tekintő szemek nem veszik észre az örökös változásokat, a nagyobb kört felölelő tekintet előtt percig sem kétséges a mai átalakulásnak világjelentősége. S amiképen forró a körünkre égő gyertya, épen olyan égetők a mának világalakító kérdései is.

A ma természetesen nemcsak egy napot jelent s nem is egy esztendőt; hanem jelenti a jelen világreformnak egész korszakát, a mely szervesen a tegnaptól nőtt ki s a holnapba folyik bele. Szervesen azért, mert a dolgok mélyén nem káótikus, hanem szerves fejlődés, tárgyilagos kialakulás van valóban s lássuk bár tűzhányó módra működőknek az események alanyait, az emberi szellem megpillantása szerint minden a haladás törvényének hódolva cammog, vagy rohan előre.

Két nagy tárgykört öleltem fel jelen dolgozatomban s ezek a *kultúra* és a *theológia* körei. Nemcsak azért iktattam ide ezeket, mert jól hangzanak s tetszhetnek a modern füleknek, hanem különösen azért, mert ezek körében rámutathatok egész világra, teljes munkamezőnkre s így szemléltethetem a minket érdeklő legégetőbb kérdéseket.

A *kultúra* (művelődés, közművelődés) az élet mezeje, a

természet-világával szemben és karöltve elért emberi tevékenykedés világa. Az embernek a világgal kapcsolatban adott és kivívott életlehetősége s az élet-megvalósítás fokozottan fejlődő módja. Betölti anyagi és szellemi felünket egyaránt s így nem egyoldalú, hanem kereszt- és hosszmetzetében teljesen szervesen kialakuló életfolyamat. A mindenkori adottságokra épül fel s így a kő-, bronz-, réz-, vaskorszakok befolyásolják, rájanyomják bélyegüket; de meg nem bénítják, tönkre nem teszik. Különböző embertípusokat nevel s így színessé, változatossá és gazdaggá teszi az életet. Ilyen típusok pl. a halász-vadász, nomád, földművelő népek, melyek barlangokban, sátrokban s majd házakban és így falvakban laknak a fejlődés különböző fokain. . . Ilyen további típusok a városi élet körével kapcsolatban az ipar és kereskedelem életformájában levő embertípusok s valamint a modern társas-élet mindenfajta életformája, melyet művelve és szolgálva, élnek az emberek

A *kultúra* tehát kialakulásában fokozatos és az ember szellemét illetően szervesen tagolt. Nemcsak meglátási forma a kutató számára, hanem az életben tényleg létezett és létező valóság; mindig fejlődő és folyton szerveződő eleme az ember életének. Az ember vele lépést tarthat s ekkor felfelé megy a kultúra fokain és tőle elmaradhat s ekkor visszaesik és semmivé lesz a halódás útján.

A kultúrailag művelt és látó-szem, ha végig tekint London, vagy Berlin utcáin, nem ütközik meg a járművek sokféleségén a legkezdetlegesebbtől a legfejlettebbekig. . . , hanem szép összhangot lát ott, ahol a műveletlen elme csupán zűrzavart szemlél s értelmetlenül cselekszik és csodálkozik.

De mi köze van mindennek a mi jelen helyzetünkhöz, mennyiben érdekel ez minket s hogyan lehetnek e kérdések a mi égető kérdéseink?

A *családalapítás*, a *házas-élet* fenntartása, a *gyermekszülés* és *nevelés* a *munka nélküliség* mai korszakában nagyon megnehezedett, sokak számára csaknem lehetetlenné vált. A nagy háború lefoglalva Európa férfi népességét, a női-nem ábnormis módon tódult a keresőpályákra s ezért is eltolódott a mai ember normális élete. Az emáncipálódott nő nem akar visszatérni a családi és anyai hivatás körébe s addig, amíg panaszkodik, hogy nem lehet normális társas életet élni, saját maga teszi nyomorulttá a férfit, kinek elvette olcsó, kizsákmá-

nyolt női munkájával az életlehetőségét, családalapítási készségét s folyton akadályozza a rendes élet visszaállíthatását. Igaz, hogy igen sokszor nem szándékosan teszi ezt a nő, hanem az élet nehézségeinek nyomása alatt, de azért lehet, hogy ez az eltolódás jó lecke lesz az emberiség életében s így hasznára fog válni a kialakuló életnek, habár jelenleg nehézségeket is okoz általánosságban.

A férfi és nő világháború utáni átcsoportosítása befolyásolja a jövő nemzedék születését és neveltetését is. Bizonyos tendencia tapasztalható az életben abban az irányban, hogy szabályozni kell a születéseket. Megértem ez úgy apostolait, amikor a világon domináló, uralkodó népek gyermekei hirdetik e tant; de mélységes szomorúság fog el, ha a magam kevésbé népes fajára és nemzetére gondolok s ott hallom ez „üdvözítő igazságok“ hirdetését „művelt“ afiainak ajkáról. Amelyik nép szabályozni kezdi a születéseket, s a társas életben, a család körén belől mellékes érdekek szolgálatába állítja fajfenntartó kötelességét, az a degenerálódás fázisába jutott s a halál völgyeit tapodja, akarva, nem akarva. *Malthusnak*, a népesedés sűrűségére vonatkozó megállapításai megfelelhetnek bizonyos tényeknek s ráútalhatnak a gazdasági tényezők fontosságára a társas élet körében; de a marxizmus, vagy történeti materializmus útjára azért ma már nem lép rá a legtöbb, népét szaporítani akaró nemzet, vagy társadalmi reformátor. Más dolog a tények jelenléte s azoknak célként való kitűzése. Épen olyan, mint mikor az erkölcsi életet hedonizmus, vagy utilizmus szolgálatába akarjuk állítani.

A világháború nemcsak a férfi és nő között okozott nagy eltolódásokat, hanem a *népfajok* és *nemzetek* életében is. Ezekkel közelebbről nem foglalkozunk; de nem tehetjük, hogy rá ne mutassunk arra, mekkora kárt vallott a világkultúra azért, hogy a népek, nemzetek és országok mesterségesen elzárták magukat egyik a másiktól. Lehet, hogy bizonyos népek látszólag erősödtek önmagukban, de a népek egyeteme siralmas helyzetbe került, beteg lett az egész szerves világ és kiáltva kiált a megmentők után. A kultúra termékeivel együtt szét van darabolva s olyan némely földdarabokon, mint a ketté vágott nadrág, melynek egyik szarát levágták s így nem fődheti be mindakét lábat.

De jöjjünk közelebb önmagunkhoz s tekintsük meg a mi

helyzetünket! A mai lelkész végtelenül nehéz helyzetbe került: feladatai megcsúsztak, megélhetése megcsappant, veszedelmesen nehéz lett. A mi felfogásunk szerint az unitárius lelkésznek azonnal meg kell nőnie, mihelyt rendes állást foglalhat el. Meg kell nőnie minden szempontból és neki kell igazi, jó példát szolgáltatnia a tiszta családi életre. Lehet, hogy mindenkinek ez nem sikerül; de általában felállítandó követelmény és eszmény. Az egész Isten-országa a szülői és gyermeki, a családi, a testvéri őszinte viszonyra van felépítve. Aki pedig az Isten-országa szolgájaként jegyzi el magát s hirdeti a gyermek ártatlanságának értékét s hogy olyanoké az Isten országa, az maga is példát kell, hogy szolgáltasson tényleges életével e nemes életre. Példaadás nélkül nem ér a lelkészi élet egy fabatkát.

Azonban nem elég a családalapítás s a közösségnek ilyen való szolgálása; a lelkésznek hívei vezetőjének, irányítójának is kell lennie és ma sokkal inkább, mint bármikor. Ez ma a világ közfelfogása, szigorú megállapítása s a mi meggyőződésünk is.

Kik pedig a mi híveink? Egy pár esetben a városok lakói s ott esetleg iparos és kereskedő népek, vagy mások; de a legtöbb esetben a falvak népei, akik legfőbb az agrikultúráig, vagy földművelésig emelkedtek a kultúra birodalmában s így őket az ő életformájukban és kultúrájukban kell, hogy vezesse a lelkész.

Mit jelent ez? Ez azt jelenti, hogy a lelkésznek teljesen tisztában kell lennie azokkal a kérdésekkel, amik a falusi élet keretében előállnak, felmerülnek.

Ha a falusi életet tagozzuk, azt látjuk, hogy abban különösen két elem dominál: a nomád és földműves életeleme. Ez más szóval azt jelenti, hogy az állattenyésztés és a földművelés alkotja a falu életét. Valamikor az ember küzdelmes fejlődésében az állattenyésztés, vagyis a nomádélet, a legeltetés önmagában alkotta a sátorlakó életét. Viszont a fejlődés magasabb fokán a földművelés szolgáltatta az ember megélhetésének eszközeit; de ez a földművelés párosult az állattenyésztéssel s a két fajta élet egy szervezettebb és tagozottabb, egészségesebb, teljesebb életté egyesült. A kultúrák fokozatosan nőttek meg, alakultak ki s nem elszigetelten maradtak fenn, hanem szervesen egyben nőttek.

Azonban módosultak is idők folyamán s ma már tudjuk,

hogy más a nomádélet a különböző korszakokban, valamint a földmives élet is és amint az élet a technika vívmányaival gazdagodik, ezek a kultúrák is mind módosuláson, gazdagodáson mehetnek keresztül.

A ma lelkészének tehát, ha népe irányítójaként meg akarja élni hivatását, népe kultúrájának hőse, irányítója és vezetője kell, hogy legyen.

Igy ismernie kell az állattenyésztés minden csinját-binját s mindama kérdéseket, melyek az állatokkal kapcsolatban híveit érdeklik. Vonatkozhatnak e kérdések az állatok szőrözetéből kapott ruházatra, tejtermékekre, táplálékokra s e tárgyakkal kapcsolatban lassanként kifejlődött *szövetkezeti* életre.

Az átlatvilág magában foglalja a többek között a szarvasjószágot, lovat, disznót, juhot, kecskét, majorságot és különösen a lelkészek foglalkozását illetően a szorgalmas, munkás méheket. Az ezekkel való bánásmód ismerete a lelkész feladata ma.

Ez sem elegendő, mert ott van még a *kertművelés* kérdése, amit műszóval hortikultúrának neveznek s ez semmiel sem alábbvaló érdek ama más két érdeknél. A kertművelésnek több ága lehet s ilyen a *veteményes-, virágos-, gyümölcsös-kert* és az ezekhez tartozó *szőlő*. Óriási feladatok várnak itt ránk, kedves munkatársak. Óriásiak azért, mert ezeknek színvonalra emelésétől függ fajunk és népünk élete, gazdagsága, teherbíróképessége s ha a mi segítségünkkel történik, akkor egyházához való tántoríthatatlan ragaszkodása. Nem céлом, hogy az egyes kérdésekről külön értekezsem; de szeretném trombitahangon, dobbal, síppal és tárogatóval adni tudtúl, hogy e kulturális kérdések felkarolásán, megoldásán fordul meg népünknek egész jövője. Olyan nagy lehetőségek, olyan kincsek hevernek e tekintetben híveink előtt s előttünk, amelyeknél nagyobb földi értékeket sehol a világon nem lehet találni.

Az anyagi kultúra, amelynek színvonalra emelése csak nevelt és művelt szellem által történhetik, adottságában népünk birtokában van s annak fejlesztése mérhetetlen javakhoz juttathat mindannyiunkat.

Mondottam azonban, hogy a haladó élet módosítja az egyes kultúrfokokon kialakult gyakorlatokat a modern vívmányok segítségével, azoknak alkalmazásával, felhasználásával. Ezt érezték meg az unitáriusok, mikor Székelykeresztúron mo-

den gazdasági iskolát létesítettek, mely országos viszonylatban is magas nívón áll s ezt látva, követték az unitáriusok példáját a r. katolikusok randnóti gazdasági iskolájukkal s a reformátusok most megszervezett csombordi hasonló intézetükkel.

Jól jegyezzük meg, hogy ezeket az intézményeket a küzdelmes, haladó és fejlődő élet hozza létre, a tényleges szükséglet; nem pedig egyes emberek fántáziája. Csak az értelmetlen, egyoldaluan művelt ember megy el hetykén az ilyen alakulatok mellett s gondol büszkén a maga gimnáziumi műveltségére; csak a fejletlen, illetőleg szélsőségben fejlődő társadalmi közösség értékeli, becsüli többre a deákos nevelést a reális irányú gyakorlatias nevelésnél s így ama törekvésnél, amely a megszervezett anyagi kultúra szolgálatába állítja fiainkat, leányainkat, általában gyermekeinket.

Nem akarom azonban a *gazdasági* nevelést szembeállítani a középiskolai *gimnázialis* neveléssel; nem pedig azért, mert egy fejlett nép életében mindakettőre egyformán szükség van. Az egyik az anyagi, a másik a szellemi kultúra eszköze; az egyik a földhöz köt, a másik az egész földet ismerteti meg a maga szellemi termékeivel együtt. Rendezett viszonyok között tehát e két kultúrintézménynek be kell szervesen tagozódnia egy nép szükségletei kielégítése szempontjából a nép életének egészébe.

E képet még azzal kívánom kiegészíteni, hogy a *falut* a *városhoz* kell kapcsolnunk. Amely nép városokkal nem rendelkezik, annak igen nehézé válhat élete. A falusi kultúra a városi nélkül csak töredék, nem egész s nem is életképes. A falu kultúrtermékeit a város szokta megemészteni s viszont a város szolgáltatja az *ipari* termékeit.

Nem látni ellenséget az iparosban s viszont a falusi földmivesben, hanem kibékíteni egy magasabb szintézisben ezek érdekét és szellemi világát, egyik legégetőbb társadalmi kérdése a másnak.

A szociálizmus, mint a munkásság megszerveződésének legfontosabb szellemi eszközlője, a *polgártól* elfordult s a *munkásság* jelszavával alakította külön a 18. sz.-i francia forradalomtól a nagy háborúig a világ gyári munkásainak életét és ténykedését. Ebből a szellem körből nőtt ki a kommunista bolsevizmus különösen Oroszországban a nemzetköziség fogalmának elsőhelyen való hangoztatásával. Hasonló, de kizárólag a

nemzet talajára épített irányzat az olasz fascizmus Mussolinivel az élén, míg a *nemzeti* és a *szociálista* eszményt a nemzet keretén belül, azaz a fajhatárokon belül iparkodik szerves életvalósággá varázsolni a német *hitlerizmus*. Ebben van legszerveesebben és legtudatosabban kibékítve a falu a várossal, a *nemzeti* a *szociálissal* s ez mutatkozik olyannak, amely ha megtalálja útját szervesen az egyetemes emberi felé, akkor formája lesz a modern közösségi, társadalmi reformációnak.

Nekünk is meg kell találnunk a várossal való kapcsolatunkat és pedig nem az említett módokon, hanem teljesen *kulturális* alapokon.

A falu a *kertkultúrával* kapcsolódhatik a városhoz s a város iparával lehet áldás a falu számára. Ma még nagy aránytalanságok vannak a falusi termények és az ipari árak között; de idővel ezeket összhangba lehet és kell hozni!

Ami pedig a *lelkész* személyét és személyes tevékenységét illeti, arról sem kell megfélekezni. A lelkész nemcsak próféta, apostol, vezető, világító fáklya, vigasztaló, bátorító, nevelő, oktató, tántoríthatatlan és fáradhatatlan szolgája népe érdekében az Isten országának; nemcsak prédikátor és hivatalos személy, hanem a saját szűkebb családjának a fenntartója is.

Mint ilyen, nem támaszkodhatik kizárólag sem az államszegélyre (kongrua), sem hivatásaitól ma kapott javadalmaira; mert mindezek együttesen sem elegendők a legtöbb esetben arra, hogy népes családot tarthasson fenn és neveljen. Éppen ezért ki kell fejlődnie benne a kultúrmunkásnak is a fentleírt értelemben is. Egyházközsége részéről kapott földjét, kertjét, helyeit színvonalon álló kultúrában kell részesítenie. *Méhészettel, kertészettel, gazdasággal, szőlővel stb. kell foglalatostkodnia, ami nem jelenti azt, hogy önmaga energiáját megölje, hanem főképpen azt, hogy hozzáértésével, irányításával kihozza az adott lehetőségekből a lehető legtöbb áldást és hasznot.* Nem szabad a mai lelkésznek ábrándozónak, félszeg felfogásúnak, álszemérmesnek, sopánkodónak, siránkozónak, koldusnak lennie; a mai belső ember legyen munkás és önálló, önérzetes kultúrhus.

Nem teheti magáévá az olyan eszméket, amelyek bármely módon akadályozzák népünk teljes szaporaságát s munkakedvének és erejének állandó jóirányú fejlődését. Nem szabad reménytelenségbe esnie a megisméltendő megpróbáltatások és sok-

szori sikertelenségek miatt, hanem állandó bizalommal a jónak diadalmában, remény adónak, vigasztalónak, bátoritónak, lélekforrásnak kell lennie a nép s övéi és önmaga számára.

Ilyen belsőemberek mellett, ilyen lelkészekkel teljes bizonyossággal kiépül hiveink jobb világa s mivel általunk, az Egyház által épül ki, a jövőben Egyházunk is egészen biztos kultúrális alapot kap, ami erős és tápláló lesz, mint a Jézus által hirdetett sziklára épített ház.

S ezek után tekintsük meg immár a *theológia* kérdéseit!

Amikor évekkel ezelőtt Spengler „Untergang des Abendlandes“ címen egy két kötetes munkában irt a nyugati kultúra, illetőleg civilizáció hanyatlásáról, nem tett egyebet, mint rámutatott arra, hogy amint idők folyamán a szumir, babilon-ásszir, egyiptomi, perzsa, görög, római (Mohamedán, mór) közművelődés megfutotta pályáját s kiélte magát és elraktározódott a történelem tárházában, hasonlóképen a keresztény kultúra is végső hanyatlásnak indult. Itt a kultúra inkább szellemi oldaláról van tekintve s mivel főként a kereszténység van érdekelve benne, mi inkább a *theológiai* szempontokat vesszük figyelembe.

Való igaz, hogy az említett kultúrák részint a történelemé lettek, de részint mindig alkotó részeivé váltak az utánuk következőknek. Nemcsak az anyagi, a szellemi világban is érvényesül a szerveződés, a taglalódás s ami egyszer létrejött, az többé, soha meg nem semmisülhet teljesen. Spengler épen olyan jól tudja, mint bárki más, hogy az emberi életben fejlődés van; hiszen ő annak a nagy német nemzetnek és népnek a fia, amelyik megalkotta a müncheni *német muzeumban* a modern élet egész valóságát szemléltető, a fejlődést feltáró miniatűr formában. Nem megsemmisülésről, csak hanyatlásról beszél tehát.

Angliában 1910-ben Oxfordban *Dr. Charles* kiadásában egy hatalmas gyűjteményes munkában (2 kötet) megjelentek angolul, teljes gyűjteményben „Ápokrifus-iratok és álfeliratú ó-szövetségi művek“ címen a Kr. e. 2. századnak héber irodalmi termékei. E művekkel megelőzőleg a kereszténység életében soha senki sem foglalkozott a maguk teljességében. Azóta azonban a nyugati *theológia* rávetette magát ez irodalom feldolgozására, aminek természetesen hatása élenken érezhető az angol és német *theológusoknál*.

Magyarnyelven az elmúlt iskolai évben „A próféták világa” c. munkám harmadik köteteként magam foglalkoztam e könyvekkel egy nagyobb munka keretében.

Más oldalról látjuk azt, hogy 1914-ben kitör a világháború s ennek egyik eredménye Svájc-ból kiindulva, különösen Németországban, de hazánkban is a Kálvin-i alapokon álló Barth-i theológia elterjedése, melynek alapvonása a keresztény pesszimizmus, az emberi gyarlóság, büntudat és vezeklés hangsúlyozása. A meggyötört világ kapva-kapott e pesszimista, szomorú és vezeklő theológián és aki ebben látta a keresztény életet, az nem tagadhatta, hogy visszafelé lépett a vallásos ember s így retrográd lépést tett a kereszténység. Voltak számtalanok, akik a kereszténység bukásáról beszéltek épen azért, hogy ez a vallásos életfelfogás termelte ki a legborzalmasabb háborút ellenére annak, hogy 2000 éven át hirdette a testvériséget és Istennek országát. Sikertelenségét a benne rejlő kép-mutatásnak tulajdonították s több-kevesebb joggal illették a szószátyárkodás vallása címmel, mint amelynek keretében szemforgató papok századokon és évezredekken át prédikáltak vizet és ittak bort.

Az sem hagyandó figyelmen kívül, hogy a külmissziók Európából elértek ugyan a föld legtávolabbi helyére, de onnan is eljöttek Európába s a vallások összehasonlítása is hozzájárult ahhoz, hogy a kereszténység egyeduralma megtörjék.

A szociálizmus évtizedes tanításai is kiábrándítólag hatottak az európai meggyötört népekre s így minden oldalról kezdtek a kereszténység szemébe nézni közelebbről.

A reformációval fellépő unitárizmus Jézust kiragadta az Istenség háromságából s a Biblia alaposabb vizsgálata megmutatta a Szentkönyv valódi értékét. Lassanként elfoszlottak a ködök s hovatovább mind bennebb tekintettek a kereszténység igazi lényegébe.

A Jézus köré szőtt romantika és legenda szintén odalett s alapos kortörténetek világítottak arra, hogy a kereszténység óriási mértékben eszményítette főhősét; olyan tanításokat tulajdonított neki, amelyeket ismerhette és vallhatta ugyan ő is — az Új-testamentum tanúságai szerint — de nem ő szült és hozott napvilágra, hanem elődei s a megelőző századok.

A 913-ban napvilágot látott Kr. e. két százados irodalom élénken bizonyítja, hogy mi nem a Jézus szellemi szüleménye

az Új-testamentumban s ahol ez igazságok már ismeretesek, ott inkább ismerik a valóságot a kereszténység hősének tanításait illetőleg.

Eddig szomorúan láttuk, milyen óriási űr tátong az Ó-t. és Új-t. között s most tisztán látjuk, mennyire gazdag az Ó-t. az ápokr. és álfeliratu művekkel együtt az Új-testamentummal szemben. Igen sok lényeges és alapvető Új-testamentum-i tanítás ott található meg a legtöbbször sokkal bővebben, részletebben és érdekesebben, mint az Új-testamentumban.

Imé, egy pár mozzanat, amelyek mind hozzájárultak és járulnak ahhoz, hogy a kereszténységnek eddigi formáját tökéletesnek ne ismerje el többé a nyugati ember és beszéljen annak és theológiájának válságáról, sőt azt idejét-multnak, elavultnak tűntesse fel.

Többé-kevésbé mindannyian ismerjük a reformációt s tudjuk, hogy akkor egészen másképen állott a reformátor a kereszténységgel szemben, mint ma. Akkor a r. katolikus egyházi mindenható hatalom mintájára az orthodox protestánsok központi mindenható hatalommá tették a Bibliát, mely Isten kijelentéseként az ő Igéjét tartalmazta, melyből kivenni s ahhoz hozzátenni nem volt szabad.

Ma ez a hatalom meg van támadva, nincsen többé olyan rendületlen hittel elismerve s egészen másként nézünk mi is a Bibliára, mint nézett a Biblia-kritika előtt első püspökünk és vallásunk alapítója, Dávid Ferenc.

A mai reformáció sokkal mélyebbre ereszti hálóját az ember vallás-erkölcsi lényegébe, mint tette a 16. századi.

Hol jelentkezik ez a reformáció? Rég jelentkezett a szellemi síkban a Biblia-kritikusoknál és pedig nemcsak az unitáriusoknál, hanem minden tudományosan gondolkozó és dolgozó theológusnál, az angoloknál is és a németeknél is. Jelentkezett az amerikai humanizmusban s jelentkezett az unitarizmus életében és tanításában világszerte, különösen a 20. században. Jelentkezett Oroszországban, mikor a bolsevizmus egyházat létesített magának; de legfőképen jelentkezett a mai Németországban.

Európa leghatalmasabb szellemű népénél most vívja küzdelmét s szervezi a jövőt. Ki akar emelkedni az ókori *judaisztikus* formákból s a *hebraizmus* régi eszményképét óhajtja megvalósítani.

A hitleri Németország ösztönszerűleg is és tudatosan is eldob magától minden pesszimizmust, minden önmegtagadást, bűnbánatot és önkorbácsolást. Nem kell neki Barth-nak siralmas theológiája; mert azzal nem fér össze a diadalmas világnézet és a jövő hatalom és élet verőfénye és áldása. Jó volt az azoknak, akik meakulpáztak a múltért és a háborúért, de nem jó azoknak, akik mindent megvalósíthatónak hisznek és valóraváltani akarnak.

Valamikor a babiloni fogságban megszűnt a régi nemzeti vezetés istápolása s Ezekiel lelkén keresztül megszületett a judaizmus, azaz az állam és nemzet mellett létesült az Egyház. Ez a kettő különválása óta sokat küzdött egymással s a történelem folyamán ezer nép milliószor gondolt arra, hogy milyen jó volna, ha a nemzet és a vallás egy lehetne. Erről beszél országunk s erről beszél néhány erdélyi magyar is, aki a sok vallásban a nemzet gyöngeségét szemléli. A gondolat tehát megvan számtalan helyen s ha Németországban is felvetődött a gondolat, az magában nem új dolog.

Ami benne új, az a következő:

Meg akarom újítani nemzetem életét, új erőt akarok önteni fajomba s hogy ezt tehessem, meg kell tisztítanom véremet és tiszta, nemes vérű nemzetre van szükségem. Kibontom fajomat az őt körülölelő fajok közül s új útra indulok új kultúrával, civilizációval és vallás-erkölcsi élettel. A Bibliát mindenhatóságában el nem ismerem s különösen az Ó-testamentum-i részét lehetőleg mellőzöm, mert ha *nemzeti élet* kell, akkor ott van az én nemzetem élete s ez leszen ezután a központi érték és nem a zsidó-nemzet.

1000 évvel ezelőtt a kereszténység a katholicizmus formájában elnyomta minden faji, nemzeti és népi értékemet, melyek azóta száműzve voltak legszentebb könyveink közül; de ime 1000 év után kitűnt, hogy a kereszténység csak külső máz volt, véremet tönkre nem tehetette, nemzetközivé nem degradálhatott, feltámadnak újra régi, ősi értékeim s azokat védeni, apolni és fejleszteni fogom hivatásom szent érzetében.

A történelmi botlást kijavítom, tévedésemet kikorrigálom s amit megsemmisíteni törekedett a hajdani kereszténység, azt én tetszhalálából feltámasztom. Színt, értelmet, gazdagságot adok életemnek s ha magam megvalósítom a hivatásos nemzeti és faji életet, akkor más népeknek is példát nyújtok, kö-

vethet a megújulásban, a reformálásban minden önálló nép, maga a világ.

Ezt a szempontot élettevékenységgel alátámasztva nem hangsúlyozta senki Kr. e. 638. óta. Illetőleg Ezsaiás és Nehemiás voltak azok, akik tökéletesen ezzel a felfogással kezdtek hozzá a fogság utáni élethez.

Lehet, hogy többen több formát adnak a lényegnek; de valójában arról van szó a mai Németországban, hogy a magára talált germán faj vallás-erkölcsi életét is egyöntetűen óhajtja megoldani. Teszi pedig ezt nem olyan sekélyes gondolkodással, mint hirdetik néha az ujságok, hanem teszi mélyreható tudományos kutatások után és nyomán s mikor így jár el, megvan győződve, hogy minden valamire való nép megteszi a maga lehetőségein belül a hasonló lépést.

A mai német vallásos lépést közvetlenül a nemzeti egység veszedelemben forgása váltotta ki a népből; de hosszas és mélyen járó tanulmányok előzték meg, melyek feltárták a germánságnak minden értékét és eljövendő hivatását, valamint értékelték múltját. S akkor, amidőn a háború után a győző világ, amely történetesen épen *kereszténynek* vallotta magát, ezt a nagy népet darabokra akarta tépni, elemeire óhajtotta szét-darabolni: a benne levő óriási erő felszínre hozta a régi, eltemetett értékeket s elveszítette hitét az őt megsemmisíteni törekvő keresztény világban s annak örök hivatásában.

Nehéz a vajúdás, nem könnyű az átalakulás; de nagy megsemmisítő törekvések kiválthatják az életreszánt népekből az addig lehetetlennek hitt átalakulást, megújulást, sőt újjászületést.

Magam csak úgy tudom értelmezni az emberiségnek eme tényeit, hogy a világ szélsőségekben halad tova és lassanként szerveződik. A kereszténységnek a világ életében nagy szerepe volt, van és lesz; de a róla alkotott fogalmak mindig módosulásra mennek át és emely lépései elnyomók, kizárólagosak, azokban később megkorrigálja magát. E javítások, reformálások küzdő egyedei, vagy tömegei nevezhetik így magukat, hívhatják úgy mozgalmukat, — de egyebet nem tesznek, a folyton gazdagodó életet csupán csak szervezik. Nincs a pogány szónak semmi állandó jelentése; mert használhatja a zsidó, mohamedán, buddhista, keresztény és bárki más az idegenekkel szemben s vagy azt jelenti eredeti értelmezésben, hogy falusi

(paganus) a városival (urbanus) szemben, vagy – pedig, hogy nem szent, a magunk szent vallásával ellentétben. Nem helyes azért, ha pogány szóval illetik azokat, akik az eddigi keresztény felfogást megreformálni óhajtják. Hogy megszületik-e újból egy faji vallás (Izlám), hogy a nemzeti vallás ébred-e újra (Héber), vagy pedig küzdelmek után a német vallás német kereszténységgé alakul és így megtalálja érintkezési pontjait az egyetemes emberivel: az még nem biztos. Csak az látszik elkerülhetetlennek, hogy jön egy olyan vallás-erkölcsi élet, amely jobban áthatja a nemzet életképességét, mint történt eddig.

Azonban nekünk e tekintetben a várakozás és figyelés álláspontjára kell helyezkednünk. Mi itt, Erdélyben már a XVI. században a szabad hitnek voltunk a szószólói, mint amely Isten ajándéka s ma sem igen térhetünk le e fundamentumról. A modern élet ugyan tömegekben él s ma nem az egyén az egész alkotó eleme, hanem egyénekből alakított sejtek, közösségek.

K. hallgatóság, ez egy óriási fontosságú tény. A háború után fejlődött ki a gyakorlati életben az orosz, olasz és német népeknél a közösség újabb szerves eleme: a sejt. Ami régen az egyén volt önmagában, ugyanaz ma a bolsevizmusban, fascizmusban, hitlerizmusban a sejt, illetőleg több egyénnek a közössége. Így lesz a nagy közösség megszervezve az igazi egység s ez az egység a kiindulópont a modern ember előtt, nem pedig az egyén. Valamikor így volt ez még addig, amíg az egyén önállósága tudatára ébredt s megint így lett, mikor az egyén az egész tagjaként öntudatosá lett.

Sajnos, ez az élet még csak a világi mezőkön, nemzeti küzdelmekben mutatta meg erejét s a vallás-erkölcs terein még nem volt döntő küzdelme.

Addig is, amíg a mi kultúrális és vallás-erkölcsi életünkben életrekelnek ilyen szerves életelemek, nekünk nincs egyéb teendők, minthogy kövessük szabadszellemeinket s ne engedjük, hogy az erőszak diadalmaskodjék életünk berkeiben.

Nekünk a múltban már megvolt szervesen felépült szabadelvű keresztény unitárius theológiánk s ma ezt kell tovább fejlesztenünk. Minket nem ért felkészületlenül a modern áramlat, mert mi is évszázadokon át előkészítői voltunk a ma mindinkább felötlő szellemnek. A németországi hírek kellemetlenül érinthetik azokat, akik Barthnak voltak a követői s azokat,

akik a Bibliában az egyedüli isteni kijelentést szemlélték és Isten örök igéjét bálványozták. Aki mindenét arra a hitre alapozta, hogy a Biblia az egyedüli, Istentől adatott szentkönyv s így rendkívüli, kiváltságos irat, aki vallása egész hatalmát ennek az alapjaira építette s ma azt látja, hogy azt, vagy annak részeit némelyek kifogásolják és maguktól elutasítják, az érezheti magát kellemetlenül s egész keresztény theológiáját (dogma) veszélyben; de mi unitáriusok mindig tudtuk és vallottuk, hogy a Biblia emberi mű, mint ilyen nem tökéletes és kritika tárgyává tehető. Mi mindig jobban értékeltük egyik részét, szakaszát, mint a másikat s ez értékelő birálatunkban, nem a csodás isteni szerzőség volt a kritérium, hanem érző szívünk, gondolkodó elménk és látó lelkünk által birt képességünk... szóval emberi ítélő erőnk és lelkiismeretünk.

Várunk tehát és figyelünk, ami a mai reformációt illeti s várakozásunk nyugodt, nem ideges, mert meg vagyunk győződve, hogy a tovahaladó életben az ember élete előbb-utóbb gazdagodni fog. Mi nem a végítéletet látjuk napunk fürgetegében, korunk szenvedéseiben, hanem az élet iskoláját szemléljük, amely megtanít mindenkit arra, hogy mitevő legyen. Mi nem hiszünk ama theológiákban, bárhogyan jajveszékeljenek, amelyek dogmai alapon állva, kiáltják tele a világot a pusztulás jajaival akkor, amidőn nem jól szerkesztett dogmaik alapjai megsemmisülnek. El kell pusztulnia a nem öröknek, az időhöz kötöttnek, a történeti értékűnek, hogy idővel a fejlődéssel kapcsolatban igazibb, újabb, erősebb alapok keletkezessenek.

Általában tehát nem kell félnünk a vallás és a theológia megújhdásától, mert mi mindig készen állunk a jobbúlásra, nem lévén hozzákötve madzagokkal a múlthoz.

Ha pedig közelebbről azt a kérdést vetjük fel, hogy mi lesz az egyetemes értékű unitárius kereszténységgel, ha fellép az erőszakos sovinszta nemzeti gondolat egy *nemzeti Istennel* egyetemben, erre is megadjuk a feleletet.

A *nemzetinek és fajinak* meg van a létjogosultsága s mi, unitáriusok ezt eddig is elismertük, mert a vallás fejlődésében talákoztunk ezekkel a fogalmakkal.

Az emberiség is fajokban és nemzetekben él; de nincs egy olyan faj és nemzet, amely minden népet magába ölelne. Következöleg, nem a faj és nem a nemzet a legtágabb fogalom, s nem a faj, vagy nemzet Istene a legfőbb Isten. Ha a

német vagy germán, a német vagy a germán faj Istenében látja az alapot és a véget, akkor szembetalálja magát az egész világgal s vagy mindenkit elpusztít, vagy maga is beleilleszkedik az emberi nagy közösségbe. Jött már a történelem folyamán, szumír, babilon-asszír, egyiptomi, perzsa, görög, római stb. vallás és theológia s bármennyire is hódított egyik-másik, mégis az egész emberiséget egyoldalúan hatalmába nem keríthette. Felkelhetett a félhold a harcias Izlám nyomása alatt s nekivághatott a kath. keresztény nyugatnak, de rabigája soha sem lett egyetemes. A kereszténység kebelében szembenállhatott a görög és a római felfogás, de egyik is teljesen uralkodóvá nem lehetett soha.

Nem lehetett pedig azért, mert nem volt olyan szerves életforma, amely ráillett volna mindenkire, csak részleges érdekeket szolgálhatott mindenik.

A vallás és a nyomában haladó theológia még csak most van a mai kor reformálása alatt; még nem domborodott ki az az irány, amely a mának jellegzetességét adja. Ott van egyfelől az orosz kommunista vallás, másfelől a német nemzeti és faji irányú vallás-erkölcsi felfogás. Egyik nemzetközi, a másik nemzeti színezetű s így nem mondhatjuk, hogy bármennyire egyoldalú egyik is, másik is önmagában, nem volna a világon más és más mozgalom.

Mi, erdélyi unitáriusok, sohasem állítottuk, hogy a vallás egyoldalúan nemzeti: de azt sem, hogy kizárólagosan nemzetközi. Mi úgy láttuk a világot, hogy az különböző népek birodalma s abban élővalóság a nemzet is és élővalóság az emberi nem maga is.

Mikor nagyon türelmetlenek voltunk, vagy kevésbé fejlettek, a kereszténységen kívül nem láttunk helyet az üdvözülésre; de az unitáriusok voltak azok, akik elismerték a más világfelfogások létjogosultságát és értékét is.

Mi nem akarván a nemzet és faj fogalmát felfújni és egyoldalúan elnyomó tényezőt szemlélni benne, a nemzeti és faji értékeket beletagoljuk az emberiség összértékébe s azt nemcsak állami és politikai téren, hanem a vallás terén is hirdetjük.

Valamikor az egyetemes keresztény szellem megteremtője volt az unitarizmus, midőn nem engedte, hogy egyik-másik egyoldalú árnyalat tönkretégye a többieket s mindeniknek elismerte és hirdette létjogát. Ma az unitarizmus hivatása abban áll s

ebben kell nekünk hivatásunk magaslatán állanunk, — hogy ne engedje az egész *emberi-nemmel* szemben érvényrejutni a résznek, a kisebbnek, a szervnek: a nemzetnek és a fajnak egyoldalú értékeit. Egyik felől tehát meg kell mentenie az *egyetemes emberi vallás* értékeit a kisebbnek támadásával szemben; másfelől azonban meg kell értenie a nemzeti és faji értékek csodás erejét és ezeknek helyet kell biztosítania az emberiség kebelén belől, az Istennek az országában.

Nem kell félnünk tehát attól, ha a nemzeti és faji értékek elhelyezkedést keresnek az ember mai világában, hanem arra kell törekednünk, hogy megértve azok sajátosságát, saját helyükre tudjuk beilleszteni. A szerves élet szempontjából helytelen, hogy az egyetemes elnyomja az alkotó egységeket s így, hogy a kereszténység megsemmisítse a nemzet eddigi értékeit.

E szempontból meg kell változtatnunk a történetírás értékelését is és a kereszténység elterjedésével meg kell látnunk a más értékek elpusztítását, melyek még 1000 év után is életet kérnek maguknak.

Az unitárizmus azt sem engedheti meg, hogy régi dogmák érdekében visszafelé vigyék az ember hitét. Küzdenie kell, hogy a változás ne visszaesés, hanem haladás, előmenés legyen.

Összegezve az elmondottakat: új reformáció van kialakulófélben s az unitárizmusnak feladata, hogy *egyetemes* és *szerves* felfogásával előremenjen szüntelen.

Mi voltunk, akik legtisztábban felfogtuk az egy világ egy Istenét; mi voltunk, akik először hirdettük a szabad vallásgyakorlatot és mi legyünk, akik a ma törekvéseit, bármilyen egyoldalúak legyenek azok, beillesztjük a kultúr-emberiség szerves alapjain az egész emberiség életébe.

Nemcsak a kultúra szerves kincse és közös alapja az emberi-nemnek, hanem a vallás is elvileg egy nagy szervező világerő kell, hogy legyen. Imé, az unitárizmus jövő hivatása!

Alkossanak tehát bármilyen theológiákat, nekünk más theológiánk nem lehet: Egy a világmindenség Istene, aki a mi édesatyánk és egységes az Isten fiainak tábora: az emberiség, akik nekünk édes testvéreink!

Ennek az Istennek a segedelmével ezt az emberiséget fejleszteni, javítani képesek vagyunk és kötelesek is vagyunk; de ezt csak úgy építhetjük ki, ha a *családot, egyházat, népet, nemzetet, fajt* és *emberiséget*, mindeniket a maga helyén és a

maga értéke szerint szeretjük, munkáljuk, értékeljük és fejlődéshez juttatjuk.

Kultúránk kiépítésével vallásunkat is ki fogjuk építeni; hiszen más célja nem lehet a jóra képes és hivatott embernek a földön.

Ezért élünk s ha kell, készséggel meg is halunk, hogy élhessen a társas életben az isteni örök akarat.

Dr. Kiss Elek.
